

NİZÂMÎ - ŞEYHÎ HUSREV-Ü ŞİRİN MUKAYESESİ

Fevziye Abdullah

Husrev-ü Şîrîn, meşhur acem şairlerinden Gence'li Nizâmî'nin *Penc-genc* de denilen *Hamse*'sinin ikinci hikâyesidir; 571 (1175-76) de tamamlanmıştır. Nizâmî'den sonra birçok acem şairlerinin işlediği bu mevzu'un, türkçe ilk örneğini veren, Altunordu sahasına mensûb Kutb'dür¹. Türk edebiyatında otuz kadar şair tarafından yazılan bu mevzu'daki hikâyelerin en güzellerinden biri ise. Germiyan'lı Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'idir.

Tezkirelerin rivâyetine göre Murad II., Nizâmî'nin *Hamse*'sini, imtihan maksadıyla Şeyhî'ye vermiş, o da, şiirdeki kudretini tanıtmak için, *Husrev-ü Şîrîn*'i seçmiş ve dilimize çevirmiştir. Bu hikâyenin mevzu'unu eşsiz bir güzele benzeten Sehî Bey, Şeyhî'nin, bu güzelin sırtından eski acem elbisesini çıkarıp, «*Türkî kisvet ve yeni hil'at biçip giyirdi*» ğini söylemekle, bu eserin bir tercemeden ibâret olmadığına, şairin şahsiyetini aksettirdiğine işâret etmiş oluyor². *Lâtîfî*'nin rivâyetine göre Şeyhî, bu başarısı yüzünden çağdaşları tarafından kıskanılmış, eserinin tercemeden ibâret olduğu ileri sürülerek, câize almasına engel olunmuştur³. *Şakayık* tercemesinde ise, Şeyhî'nin bu mesnevisi dolayısıyla Murad II. tarafından takdir ve ihsana mazhar olduğu kaydediliyor⁴; Bursalı Tahir Bey de, bu eserin terceme olduğundan bahseder⁵.

¹ Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., Millî Matbaa 1926, s. 358; ayn. müellif, *Çağatay Edebiyatı mad., İslâm Ansiklopedisi*, s. 278^a, 281^b, 282^b.

² *Tezkire*, İstanbul, Matbaa-i Âmidî, 1325, s. 52.

³ *Tezkire*, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1314, s. 215 v. d.

⁴ İstanbul, 1269 tab., c. I, s. 294.

⁵ *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1338, c. II, s. 225.

Bu muhtelif kayıtlar, Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'inin terceme olup olmadığı husûsunda tedkîye değer bir mes'ele ortaya koymaktadır. Bu mes'eleyi aydınlatmak maksadıyla, Hamdi ve Şükrü Beyler tarafından, İstanbul Edebiyat Fakültesi edebiyat şubesi me'zuniyet tezi olarak hazırlanan tedkîylerden ilkinde, *Husrev-ü Şîrîn* hikâyesinin bilhassa mevzu'u anlatılmış, esas mes'eleye temas edilmemiştir; ikincide ise varılan netiyce, Şeyhî'nin, bu eserini Nizâmî'den terceme ettiği, ancak bâzı gazellerin te'lif olduğu, bâzı kısımların (?) daha muhtasar bulunduğu (1931-32).

Bu netiyceye rağmen, değerli hocam Ord. Prof. Fuad Köprülü'nün, gerek 1934 de basılan *Divan Edebiyatı Antolojisi*'nde⁶, gerek *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan bir makalesinde⁷, Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'inin, Nizâmî'nin bu isimdeki eserinin âlelâde bir tercemesi olmadığı, şâirin şahsiyetini gösteren bir san'at eseri olduğu kanaatinde ısrarı, bizi, bu mes'eleyi yeniden tedkîye sevk etti. Her iki eseri karşılaştırma sonunda elde ettiğimiz netiyce, Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'inin terceme değil, adapte olduğunu misâllere dayanarak, bu makalemizde izâha çalışacağız.

Tarihî esâsını, Sâsânî devrinden alan *Husrev-ü Şîrîn*, Divan şâirlerinin en çok kullandıkları mesnevi mevzu'larından biridir. Bu meşhur mesnevi mevzu'unun tedkîyi için, *Husrev-ü Şîrîn* hikâyesinin tarihî esâsı, bu mevzu'un edebiyata intikali, acem, arab ve türk edebiyatlarında bu mevzu'u yazanlar mevzu'un geçirdiği safhalar, halk edebiyatındaki tesirleri, tedkîyi lâzım ve ilk akla gelen mes'elelerdir.

Burada, şimdilik üzerinde durduğumuz, Divan edebiyatımızda bu mevzu'un en muvaffakiyetle yazılmış bir örneğini veren XV. asır şâirlerinden Şeyhî'nin, *Husrev-ü Şîrîn*'idir. Eserin mâhiyetini tebârüz ettirebilmek için, Şeyhî'nin, *Husrev-ü Şîrîn* mevzû'unu ilk olarak edebî bir tarzda kaleme alan ve kendinden sonra bu mevzû'u yazanlar üzerinde çok müessir olan Nizâmî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'inden, ne dereceye kadar istifâde ettiğini belirtmek lâzımdır⁸.

⁶ İstanbul, Ahmed Halit Kitabevi 1934, s. 69.

⁷ *Turks-Ottoman Turkish Literature* mad., *The Encyclopedia of Islâm*, c. IV, s. 945.

⁸ Bu mukayeseyi yapmak için esas olarak, Nizâmî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'inin matbû' nüshası (Tahran, matbaa-i Ermagan, şems-i hicri: 1313),

Nizâmî ile Şeyhî'nin aynı mevzu'daki eserleri mukayese edilince, Şeyhî'ninkinde,

- I — Terceme husûsiyetleri, tertib farkları, adaptasyonlar,
- II — Vak'aya teferruat bakımından ilâveler,
- III — Bâzı bahislerin genişletilmiş olması,
- IV — Bâzı bahislerin kısaltılması,
- V — Bâzı bahislerin ise bûs-bütün kaldırılması,
- VI — Te'lif kısımların mevcûdiyeti,
- VII — Tasvir farkları veya tatbîk kısımları, göze çarpıyor.

Her iki eserin birbirine kemmiyyet itibâriyle yakın olduğu netiycesini, bu mevzu'u Nizâmî'nin 6314, Şeyhî'nin 6370 beyitle ifade etmiş olmalarından çıkarabiliriz. Şeyhî'nin mesnevisinin 1979 beyiti terceme olduğuna göre 4301 beyiti te'lifdir.

Eserin, acemceden türkçeye çevrilmiş âlelâde bir terceme olmadığını, dolayısıyla kıymetini belirtebilmek için, yukarıda, iki eserin mukayesesi netiycesinde elde ettiğimiz noktaları aydınlatmaya çalışacağız.

I.

TERCEME HUSÛSİYETLERİ VE TERTİB FARKLARI

a. Nizâmî'den esas itibarıyla vak'anın anahatlarını terceme eden Şeyhî'nin bâzan sıra ile, muntazaman *tercemeye devam*

ile - ki kapak ve fihrist dahil 468 sahifedir -, Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn* adlı eserinin, kıymetli hocam Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'deki yazma bir nüshasından istifâde ettim. Eserde, bu nüshanın müstensihine ve istinsah tarihine dâir bir kayde rastlayamıyoruz. Sahifeleri 19×11 cm. ve yazılı kısmı 10×7 cm. olan bu nüsha, 562 sahifeden ibâret, hemen - hemen eksiksiz denilecek derecede tam bir nüshadır; yalnız 20-21, 212-213, 218-219 uncu sahifeler arasında bâzı noksanlar vardır. Bu noksanları da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma *Husrev-ü Şîrîn* nüshalarından (Halîs Efendi yazmaları, No. 3082, 3089, 3091) faydalanarak tamamladık. Bu üç nüshadan diğer ikisine göre No. 3089 da kayıtlı nüsha daha tamdır ve varak 238 de sona ermektedir. No. 3082 başından, No. 3091 ise muhtelif yerlerinden eksiktir. Bizim esas aldığımız nüsha, yanlış ciltlenmiş bir varak hatası bir tarafa bırakılmak (225-226 ile, 385-386 ncı sahife yer değiştirmiştir), ve eksik olan bir iki sahife ilâve edilmek şartıyla, yukarıda zikredilen yazmaların, en düzgünü ve noksansızdır.

ederken, aradan bir beyit atladığını görüyoruz, bâzan, hasisimleri tebdil ettiği gibi bâzan da Nizâmî'den fikir alarak bunları Türk hayatına uyar bir tarzda ve ekseriya atasözleriyle anlatıyor.

Meselâ, Nizâmî'deki:

کششہائی بدان رغبت کہ یابد
چو میقناطیس کاهن را ربید
(S. 381, 5)

beyti, terceme edilmemiş, atlanmıştır.

Nizâmî'deki :

- a. مژہ چون کاس جینی نم گرفتہ
میان چون موی زنی خم گرفتہ
(S. 108, 1)
- b. سمن ساقی و ترکس جام دردست
بنفشہ در خمار و سرخ گل مست
(S. 386, 10)
- c. صواب آئند روا داری پسندی
کہ وقت دستگیری دست بندی
(S. 152, 4)
- d. چہ خوش گفتا لہاوری بطوسی
کہ مرک خر بود سک را عروسی
(S. 268, 16)
- e. کجا آن تیغ کہ آتش در جهان زد
طیانچہ بر درفش کاویان زد
(S. 186, 4)
- f. جهانداران کہ ترکان عام دارند
بخدمت ہندوئی بر بام دارند
(S. 307, 3)
- g. مرا سیلاب محنت در بدر کرد
تو رخت خویشتن برگیر و برگرد
(S. 341, 5)

beyitlerinin mükabil tercemelerinde, bâzan hasisimler kaldırılmış veya değiştirilmiştir; Nizâmî'nin yukarıda yazdığımız beyitlerine karşılık, Şeyhî'de,

- a. Benāt etmiş benāt ile ʿarūsī
Salâdır bezme Rûm-ü Türk-ü Rûsī
(S. 126,8)
- b. Yaşī Ceyhun suyū bîgi dökilmiş
Belī çāçī keman bîgi bükilmiş
(S. 176, 7)
- c. Savāb olur mı ey Türk-i Hitayī
Saçıcak demde çin etmek atāyī
(S. 272, 11)
- d. Gecēsi karganın baygūşa gündür
Eşēğin ōlisī ite dūğündür
(S. 409,13)
- e. Kanī od saçtıkī ōk-u kılınçtan
Katī arīkduği ōndin-ü kıçtan
(S. 329, 6)
- f. Şular kim hükmederler hāse, ʿāme
İderler pāsban Hindū'yi dāme
(S. 158,2)
- g. Ben ol dem yūdım idī şāhtan dest
Ki ar(a)s süyında kōdı gitti ser-mest
Benī garketti tūfān-ı melāmet
Kenāre çek yükim sen ol selāmet
(S.479, 4-5)

beyitleri vardır; bu beyitlerde göze çarpan husûsiyet, umûmiyetle hasisimlerin değiştirilmiş, kaldırılmış, veya ilâve edilmiş olmasıdır. Bilhassa Nizâmî'de kirpiklerin nem bakımından Çin kâsesine, belin bükülmek bakımından Zengî saçına benzetilmesine karşılık, Şeyhî'de, yaşın Ceyhun suyuna, belin meşhur Taşkend kemanlarına benzetilmesi dikkati çeker; Drefş-i gâviyân'ın kaldırılması da kezâ dikkate şâyândır.

Bu tercemeler, bâzan da fikir itibarıyla aynı, fakat atasözleriyle, daha ziyâde Türk edebiyatında yer alan teşbihlerle ifâde edilmiştir; misâl olarak Nizâmî'nin :

- a. کسی کو خون هندوئی بریزد
چو وارث باشد ان خون بر نچیزد
چه فرزندی تو با این ترک تازی
که هندوئی پدرکش را نوازی
(S. 179, 7-8)
- b. درون سنک از آن میکند مادام
که از سنک اش برون می آمد آن کام
(S. 250, 5)
- c. زین دوران دو شربت خورد نتوان
(S. 83, 5)
- d. چه شورشها که من دارم در این سر
چه مسکینان که من کشتم در این در
برون بر تو نکشایم بخون دست
که در کردن چنین خونم بسی هست
(S. 318, 2-3)
- e. زهر سو کرد مرکب را روانه
نه دل دید و نه دلبر در میانه
(S. 84, 13)

beyitlerinin, Şeyhî'de mukabilleri olan :

- a. Yüzē gör mār-ı merdüm-horden-î pōst
Ki olmaz eski düşman kimseyē dōst
(S. 319,11-12)
- b. Bilürdî cānının rızkını dīlber
Çıkārūr ekmeğın taştan olan er
(S. 381,10)
- c. Dutılmāya ikī karpuz bir elde
(S. 148,1)
- d. Gözümē âşık öldürmekdürür hū
Ki Türk ü mēst bilmez öd-ü-korhū
(S. 473,0)
- e. Seğirdir çevre yollārū atıyla
Nitē kim kātı yaydan ok atıla
(S. 149,9)

beyitleri, fikir itibarıyla Nizâmî'ninkiler ile tamamen aynı olmakla beraber, ifâde ediş-yukarıda da bilmünâsebe kayd ve işâret ettiğimiz gibi-dâima atasözleri ile ve Türk edebiyatına has teşbihlerledir.

Nizâmî'de, Husrev avda eğlenirken, bir köle, bağa girüb üzüm çalar (s. 44,8); Şeyhî'de bu köle, Tatar uruğundan güzel bir kuldur (s. 61,5), Nizâmî'de bir matemden bahsedilirken geçen şu,

زفت از حرمتش بر تحت ماهی
نیوشد از سلب ها جز سیاحی
(S. 267, 7)

beyti, ise Şeyhî'de

Kodî tahtî vü tâcı tuttu yâsı
Bir ay mikdâr gök giydî giyēsi
(S. 267,7)

tarzında, siyah rengin yerine mavi konularak adapte edilmiştir.

Nizâmî'nin, bu gün de İsfahan'da dağda oturanlarca marûf bir nevi halı mânasına gelen *mikrâze* tâbirini kullandığı beyit (s. 301), Şeyhî'nin eserinde hazfedilmiştir.

Nizâmî'nin, bir fili tasvir ederken, fillerin ve arslanların heybetini anlattığı beyitlerini, Şeyhî terceme etmemiştir.

Şeyhî'nin, bir eğlence âlemini tebarüz ettirmek maksadı ile kaleme aldığı

Kopüz'un öyle bürarlar kulâğın
Ki çatlatırdı ağılarken tamâğın
(S. 254,2)

tarzında bir beyit de Nizâmî'nin eserinde yoktur. Bu misâller az da olsa, Şeyhî'nin, eserinde adaptasyona ehemmiyet verdiğini göstermek bakımından mühimdir.

b. Tertib farkları esas olarak eserde üç yerde göze çarpmaktadır :

1 — Nûşin Revan, Husrev'e, rüyâsında sıra ile Şîrin'den, attan, tahttan ve Bârbed'den bahseder (N., s. 47 - 48); Şeyhî'de evvelâ attan, sonra sırasıyla tahttan, mugannî ve Şîrin'den bahsedilmektedir (s. 67).

2 — Nizâmî'de evvelâ « باز آوردن شاپور و شیرین پیش مهین بانو »

(s. III), sonra «کریختن خسرو از بهرام چوین» (s. 113) bahsi gelirken, Şeyhî'de evvelâ «اشکر کشیدن بهرام چوین بقصد مداین بهزیت خسرو» (s. 205), sonra «مطلع داستان باز آوردن شاوور شیرین را بارمن» (s. 209) bahsi yer alır.

3 — Şâpur, Husrev' e Bânû'nun muhtelif yerlerde geçirdiği mevsimleri anlatırken, Şeyhî'de bu mevsimlerin ve dolayısıyla yaşanan yerlerin tasviri sırası değişmektedir. (N., s. 48-50; Ş., s. 69-70).

Bu tertib farklarından başka, ekseriyâ, Nizâmî'den terceme edilen beyitlerin aynı sırayı takib etmediği görülüyor. Hattâ bâzan, Nizâmî'deki bir beytin tercemesine, Şeyhî'de, sahifelerce evvel veya sonra da rastlandığı vâki'dir, ki bunun sebeplerini muhtelif cephelerde aramak lâzımdır:

Yaptığımız mukayeseden, Şeyhî'nin, eserini Nizâmî'den aynen terceme etmek gayesinde olmadığını anlıyoruz. Bir sıra dahilinde terceme ettiği vak'alar, umûmiyetle hikâyenin anahatlarıdır. Vak'a, ekseriyâ genişletilmiş ve tercemeye fazla yer verilmiştir, meselâ, Şîrîn'in tasviri (N., s. 50-53; Ş., s. 70-75), terceme edilen on beyit hariç, tamâmen te'lifdir ve muayyen Divan teşbihleriyle. Şîrîn'in teessürünü anlatan bir kısım ise (N., s. 289-293; Ş., s. 435-438) tamamen te'lifdir; bâzan da vak'anın anahatları müşterek olarak, serbestce nakledilmiştir (N., s. 57-58; Ş., s. 74-77).

Yukarıda gösterdiğimiz bâzı tertib farklarının sebebi, Şeyhî'nin terceme tarzı husûsiyetini göz önüne alınca az-çok halledilmekle beraber, bu tertib farklarının diğer bir sebebi de, Şeyhî'nin, Nizâmî'nin matbû nüshasında esas tutulan yazma nüshadan istifade etmeyerek, bir diğer nüshadan istifade ettiğini muhakkak gösteren delillerdir⁹.

⁹ Nizâmî'deki,

بدان سنك سیه رغبت نماید
رغبت (بشهووت) خویشتن برسنکساید
(S. 57, 7)

beyti, Şeyhî'de:

Gelür kısraklar andâ rağbet ile
Sürînürler bu tâşa şehvet ile
(S. 81, 9)

II.

NİZÂMÎ'DEKİ VAK'ALARA TEFERRUAT BAKIMINDAN ŞEYHÎ'NİN İLÂVELERİ

Şeyhî'nin *Husrev-ü Şîrîn*'i, Nizâmî'nin eserine göre başlı başına bahis farklarından başka, teferruat itibariyle de ilâveleri hâvidir. Bu fark ve ilâveler, bâzan çok ehemmiyetsiz olmasına rağmen, Şeyhî'nin, Nizâmî'den ne dereceye kadar ayrılmış olduğu hükmünü vermek için, zikredilmeye değer. *Mesnevî*'yi başlangıcından itibaren sıra ile takib edecek olursak, bu fark ve ilâveleri şu noktalarda toplayabiliriz:

a. Nizâmî'de *Husrev*'in ava gitmesini, Şah'a, doğrudan doğruya fitnelerler (s. 43-45), Şeyhî'de tesadüfen *Husrev*'in ava gittiği bir sabahta Şah, *Husrev*'i aratır; mes'ele meydana çıkar. Bunun üzerine Şah'a fitnelerler (s. 63-66).

b. *Hurmuz*, oğlunu afvedince, onun alnını öper, (45-47); Şeyhî'de daha samimîdir; ilk önce kucaklar, ondan sonra gözlerini öper (s. 63-66).

tarzındadır. Bu misâlden Şeyhî'nin, Nizâmî tab'ında esas tutulan nüshadaki *Rağbet* kelimesi yerine, *Şehvet* kelimesini alması, bu nüshadan istifade etmediğini gösterdiği gibi, buna müşâbih diğer bir takım misâller de verilebilir: Nizâmî'deki:

چید طمرا بدرام کردن
دونیکو نام را بدنام کردن

(S. 151, 2)

beytinin birinci mısra'ı için sahifenin altına not verilmiş, *bednâm* kelimesinin bâzı nüshalarda *hodkâm* tarzında olduğu işaret edilmiştir ki bu beytin Şeyhî'de tercemesi,

Dutâlım bir nefes nefis ola hodkâm
Değer mî yıllar ile olma bednâm

(S. 271, 10)

şeklindedir; *hodkâm* kelimesinin mevcûdiyeti, Şeyhî'nin başka nüshadan istifade ettiğini gösteren kuvvetli bir delildir.

Bunlardan başka Nizâmî'nin matbû nüshasında, esâs olarak alınan yazmada bulunmayan kısımlar, *ilhak kısmı* olmak üzere ilâve edilmiştir; Şeyhî'deki bâzı beyitlerin, bu *ilhak kısmı*'ndan terceme olduğu görülüyor (Nizâmî, s. 176; Şeyhî, 320; N., 358-359; Şeyhî, 359-360) ki bu da istifade edilen nüshanın aynı olmadığını isbata kâfidir.

c. *Husrev*, Şâvur'dan Şîrîn'in medhini duyunca, ona, derhal Şîrîn'in yanına gidip, bir çâre bulmasını söyler (s. 53-55); Şeyhî'de *Husrev*, Şâvur'a, eğer münâsib görürse, tacını, tahtını bırakıp, Şîrîn'i istemeğe kendi gideceğini anlatır (s. 74-77).

d. Şâpur, kiliseye *abdallar* resmince gider (s. 55-57); Şeyhî'de ulu bir *Muğ* şeklinde gösterilmiştir (s. 81-87).

e. Şâvur'un bir dala astığı *Husrev*'in resmine, Şîrîn dalıp kalınca, câriyeler bu resmi saklarlar, fakat aynı yere, bu resmin eşinin asılmış olduğunu görürler (s. 58-61); Şeyhî'de, resmi saklamazlar, doğrudan doğruya yırtarlar (s. 82-87).

f. Şâpur, *Husrev*'in aynı tarzdaki bir ikinci resmini ağaca asar; Şîrîn'in emri üzerine kızlar resmi almak için gittikleri vakit, resmin sır olduğunu görürler (s. 61-62); Şeyhî'de, resmi, kızların sakladığı ve oradan uzaklaştıkları anlatılır (s. 87-89).

g. Şâvur, Şîrîn'e, Şah'ı av bahanesiyle görebileceğini söyler. Şîrîn bunun üzerine ertesi gün, avlanmak için *Bânû*'dan Şebdiz'i ister (s. 64-73); Şeyhî'de, Şâvur, Şîrîn'e Medâyin'e gitmeyi, orada Şah'ı bulabileceğini, anlatır. Şîrîn'in, gidip gelmenin beş ay süreceğini söylemesi üzerine, avda buluşmalarına karar verilir. Şîrîn, *Bânû*'dan izin alabilmek için, bir yalan bulur: Bir gün evvel avlandığı bir sırada, bir avı yakalayamamış, kaçırmıştı; Şebdiz olsaydı, muhakkak elde etmiş olacaktı; yarın Şebdiz'le ava çıkmayı, bu zararı telâfi için ister. Şîrîn, ertesi gün avda seğirten bir geviği kovalamak bahanesiyle koybolur; yolda bir arslana rastgelerek onun kafasını parçalar; bunu, *Husrev*'e kavuşabilmek arzusu için bir uğur sayar (s. 95-127.)

h. *Husrev*, memleketindeki isyan yüzünden *Mişgû*'dan uzaklaşmıştı; *Mişgû*'ya gelen Şîrîn'e, câriyeler bundan bahsetmediler (s. 88-90); Şeyhî'de, Şîrîn'e, *Husrev*'in avda olduğunu söylerler (s. 151-54).

i. Şeyhî'de, Şîrîn, kendisi için çorak bir yerde yaptırılan kasra gidince, o civarda bir su hâsıl olur; renk renk çiçekler açmaya başlar (s. 154-59).

j. *Husrev*, memleketin inhizâmından sonra, Ermen'e doğru yol alır ve Şîrîn'e rastlar., *Bânû*, ona, bir müddet Ermen'de kalmasını teklif eder (s. 115-18), Şeyhî'de, Şîrîn, bir avı kovalarken *Husrev*'e tesâdüf eder; *Bânû*, *Husrev*'in, memleketin başına

gelenleri anlatması üzerine, ona, Ermen'de kalmasını teklif eder (s. 211-217).

k. *Husrev* ile Şîrîn doğrudan doğruya ava çıkarlar (s. 121-25); Şeyhî'de, Şâvur, bir gezinti esnâsında Şîrîn ile buluşur; Şâh'ının ona muntazır olduğunu haber verir. Şîrîn de *Husrev*'e *Çevgân* oynamaları haberini Şâvur ile gönderir (s. 219-24).

l. *Husrev* ile Şîrîn, bir bahar gezintisine çıkarlar (s. 125-28); Şeyhî'de, Şâvur - *Husrev*'den aldığı emir üzerine - en güzel bir yer intihap ve oraya taht kurduktan sonra Şîrîn'i davet eder. Bu eğlencede *Bârbed* ile *Nekîsâ*'da vardır. Diğer muğannî isimleri de *Nizâmî*'dekilerden farklıdır (s. 225-34). *Behram*'ın isyanı üzerine Ermen'e giden *Husrev*, Şîrîn'in ısrarı neticesinde - Tahtını kurtarmak için - mücâdeleye karar verir ve Rum diyarına doğru yol alır (s. 141-44); Şeyhî'de ilâveten, *Husrev*, yolda rahiplerle buluşur ve rahipler ona, gaibden haber verirler ki bunların tarih kitaplarından alındığını,

Tevârih içre vardır vasfı mastûr

Demiş Nasrâniler âdînı Nastûr

S. 283,12)

beytinden anlıyoruz. Aynı zamanda, *Nizâmî*'den farklı olarak *Rûm* kayseri'nin, *Husrev* için tertip ettirdiği merasim de zikredilmiştir (s. 280-92).

m. *Husrev*, *Behrâm*'ı mağlûp edip, İran tahtına geçtikten sonra, Şîrîn de taç-ü tahtını bırakıp *Medâyin*'deki eski kasrına döner; Şâvur'la beraberdir (s. 182-83); Şeyhî'de Şâvur, Şîrîn'e, *Husrev*'e bir haber yollayıp yollamayacağını sorar; Şîrîn, Şah'ın, *Meryem* yüzünden zâten üzüntü içinde bulunduğunu, kendisinden *Husrev*'e hiç bahsedilmemesini söyler; Şâvur ağlayarak Şîrîn'den ayrılır (s. 323-26). Şâvur, Şîrîn'e verdiği sözü tutmaz; saha Şîrîn'in hâlini, ona karşı duyduğu iştîyâkı - İlâvelerle, hattâ Şîrîn'in ağzından gazeller okuyarak - anlatır. Böylece, Şâh'ın meclisi binbir neş'e içinde geçer. *Husrev*, bu eğlencede *Bârbed*'e yüz hazine bahşeder (s. 331-36).

n. *Ferhad*, Şîrîn'e âşık olunca, yalnız süt ile yaşar (s. 222-26); Şeyhî'de Şîrîn'den aldığı bahşişleri kasrın kapusunda dağıtır ve o andan itibaren maddîyatla alâkasını keserek, hiçbir şey yemez (s. 344-49).

o. *Nizâmî*'de, *Ferhad* bayılınca, Şîrîn, onu süt ile kendine

Tarih Dergisi — 18

getirebilir (s. 244-48); Şeyhî'de, Şîrîn, Ferhad'ı, yüzüne gülsuyu serpererek ayıltır (s. 379-87).

p. Husrev, Şîrîn'in ölümü haberini Ferhad'a duyurmak için, bir ferd gönderir (s. 253-63); bu Şeyhî'de, ekşi yüzlü, acı sözlü ve gök gözlü bir cadı karısıdır (s. 394-401).

r. Husrev, - Şâvur vasıtasıyla-, Şîrîn'i ister; Şîrîn'i elde etmeyi düşünür (s. 271-73); Şeyhî'de, Şâvur'un, Şîrîn'i istemeğe giderken nasıl giyindiği de izah edilir. Şîrîn, bu anda çok hiddetlidir; Şâvur'a; Husrev'e neler söylemesi lâzım geldiğini de anlatır (s. 413-14).

s. Husrev, birgün meclis kurar; herkes bir yerin güzelini medheder. İsfahanda, güzelliği ile meşhur olan Şeker'e âşık olur; birçok sergüzeştlerden sonra, onu, kasrına getirtir; fakat, Şeker, Husrev'e, Şîrîn'in sevgisini unutturamaz (s. 274-79). Şeyhî'de Şeker, yine bir İsfahan güzeli olmakla beraber, çok ufak iken Rûm'a düşmüş ve orada, Meryem tarafından yetiştirilmiştir. Meryem ölümü yaklaştığı günlerde, Şâh'ın Şîrîn'e olan iştihakını bildiğinden, bunun önüne geçebilmek için, câriyelerine, Şeker'in, Şâh'a verilmesini vasiyet etmiştir (s. 427-34).

ş. Husrev ve Şîrîn, buluştukları zaman birbirlerinin ellerini öperler (s. 305-7); Şeyhî'de, Husrev, Şîrîn'in önünde secde etmekle iktifâ eder (s. 456-57).

t. Husrev ve Şîrîn'in düğünlerinde *Hamîlâ*, *Nekîsâ*; *Semen-Türk* ise *Bârbed* ile evlenir (s. 387-97); Şeyhî'de ise, Husrev ve Şîrîn'in aşkları yanında, bunların da maceralarına yer verilmiştir ve *Nekîsâ*, Nizâmî'de olduğu gibi erkek değildir, kadın olarak gösterilmiştir ve *Bârbed* ile evlendirilmiştir. Diğer mugannîye isimleri de, Nizâmî'den farklıdır (s. 524-34).

III.

ŞEYHÎ'DE. NİZÂMÎ'YE GÖRE GENİŞLETİLMİŞ KISIMLAR

Şimdiye kadar Şeyhî'nin, eserinde, bâzan Nizâmî'deki bahislere teferruat bakımından ilâveler yaptığını, bâzan da, Nizâmî'de mevcut kısımları genişlettiğini gördük. Şâirimizin, mesnevisinde Nizâmî'den ayrıldığı diğer bir cihet de, vak'anın - Anahatlarını

muhâfaza ederek-ifâdeye daha fazla şi'riyet vermek gayesiyle, bâzı tehassüsleri tafsilidir. Meselâ: Şâh'ın bir oğlu olması husûsundaki arzusunun şiddeti, çocuğu doğunca duyduğu sevinç, Husrev'in babasına fitnelenmesi üzerine duyduğu üzüntü ve babası tarafından afvedilmesi; Hurmuz'un Husrev'i afvetmesi üzerine Husrev'in duyduğu gönül rahatlığı ve uykuya varmadan önceki tazarru'u, Şâvur'un, Şebdiz'i tasviri ve dinleyenlerin bu atın güzelliğini takdirleri, Şavur'un, Husrev'in resmini ağaca nasıl astığı, kızların oraya nasıl geldikleri, Husrev'in, Şîrîn'e karşı duyduğu aşkın ve Banû'nun yine Şîrîn'e olan muhabbetinin şiddeti, Hurmuz'un Husrev'e hiddeti üzerine *Buzürk Ümmid*'in Husrev'le musâhabesinde gösterdiği samimiyet, Şîrîn'in, kasrına nasıl geldiği, orada câriyeler tarafından nasıl karşılandığı, Şîrîn'in, bu câriyelere atının kıymetinden ve iyi muhâfazasından bahsetmesi, Şebdiz'in, *Mişgûy*'da nasıl alakonulduğu, bunun Husrev'e nasıl anlatıldığı, yine bu münâsebetle atın güzelliğinin tavsifi, Husrev'in - Memleketinde çıkan isyan yüzünden - Ermen'e kaçması üzerine Şîrîn'in duyduğu hiddet, Husrev'in *Behram*'ı mağlûp edip tahtını geri alması ile duyduğu sevinç ve bu gibi tehassüsler, Şeyhî'de, Nizâmî'ye göre çok genişletilmiştir.

Bunlardan başka, mevzu'a girmeden önce, dünyanın fânîliğine, münâcatlara, bahar tasvirlerine, güzel yazı yazabilmekten ve sevmek ihtiyacından bahsedilen beyitlere, sabah tasvirlerine, cömertliğe, adâlete dâir hislere ve fikirlere, Şeyhî'de Nizâmî'ye nazaran daha çok yer verilmiş ve bunlar ekseriyâ, atasözleriyle anlatılmıştır.

IV.

ŞEYHÎ'DE NİZÂMÎ'YE GÖRE KISALTILAN BAHİSLER

Şeyhî'de Nizâmî'ye göre kısaltılan bahislerin yekûnu oldukça kabarıktır. Nizâmî, Şebdiz'in doğumunu anlatırken (s. 57-58), bugün o mağaradan hiç bir iz kalmadığını izâh eder; Şeyhî'de bunun kaldırılmış olması, belki vahdet temini için, belki de bir Anadolu Türk şâiri olması itibariyle, gerek kendisinin, gerek yaşadığı muhitin buraları tanınmamış olmasındandır (s. 81-82). vahdet gayesiyle yapıldığı muhakkak olan diğer bir hazf de, Ni-

veya mevzua giriş mahiyetindeki mesnevî başlıklı kısımlar dışında, eserinin te'lif bahislerinin bâzıları, mevzû' bakımından, Nizâmî ile müşterek, bâzıları ise, Nizâmî'de hiç yoktur.

a. Şeyhî'de, mevzû' bakımından Nizâmî ile aynı, fakat tamamiyle te'lif kısımlar (Bir na't ve bir müraca'tındaki 20 beyit tutan terceme kısım dışında), bütün *tevhit*, *na't* ve *medhiye*'ler, Husrev'in, babasının yerine tahta oturmasını, şâpûr'un, Şîrîn'i Bânû'nun yanına getirmesini, Behrâm Çûpin'in Medayin'den asker sevkini ve Husrev'in bozguna uğramasını, Husrev ve Şîrîn'in avda birbirlerine erişmesini, Bânû'nun Şîrîn'e nasihatlerini, Husrev ile Behrâm Çûpin arasındaki harpleri ve Behrâm Çûpin'in uğradığı bozgunu, Husrev'in babasının yerine ikinci defa tahta geçmesini, Mehî'n Bânû'nun ölümünü, Husrev'in, Ferhad'a haberci göndermesini ve Medâyin'e gitmesini, Şîrîn'i Medayin'den alıp kendi sarayına nasıl getirdiğini anlatan bahislerdir.

b. Şeyhî'de, Nizâmî'nin eserinde hiç bulunmayan te'lif kısımlar ise, bâzan tarihten alındığı kaydedilen mevzû' ile alakalı vak'aların ilâvesi, sabah tasvirleri, Şîrîn'in muma, pervâneye hitaplarıdır. Vak'ânın anahatlarına, hangi tarih eserinden alındığı kaydedilerek ilâve olunan, bâzan da faydalanılan tarih eserinin adı açığa vurulmayan kısımlar, Behrâm Çûpin'in hikâyesi, Hurmuz'un onu Saye Han ile cenge göndermesi, Behrâm'ın Saye Han ile cenkleri, Saye Han'ı öldürüp başını Hurmuz'a göndermesi, Behrâm'ın Hurmuz'a bir itab-nâme yazması ve isyanı, acem ümerâsının Hurmuz'u tahttan indirerek gözlerine mil çektiklerini anlatan bahislerdir (s. 183-200).

Şeyhî bu kısma,

Rivâyet eyle kıldılar bilenler
Hikâyet şerhinin aslın kılanlar

beyiti ile taşıyor. Behrâm'ın, Saye Han ile cenginden bahsederken de,

Muayyendir tevârih içre aslı
Uzânur şerh olunsa bâb-ü faslı

diyerek (s. 181,1; 183,8), bu bahislerde rivâyetlerden, tarihlerden faydalandığını açığa vurmakla beraber, hikâyede vak'a birliğini, hareketi te'min için, bunları hangi tarihlerden, bu tarihlerin hangi bâb ve fasıllarından aldığını izâh etmeği lüzumsuz buluyor.

Aynı tarzda, Husrev'in, Rahip Nastûr'un kilisesine gitmesini anlatan kısımda da,

Tevârih içre vasfî vâ'r mastûr
Demiş nasrâniler âdîna Nastûr

beyiti ile, hikâye ettiği vak'anın tarih eserlerinde de kayıtlı olduğuna işaret eder (s. 283,11); Husrev'in hazînelerini anlatırken de, bunları umûmî olarak tavsiften sonra, yalnız *Genc-âver* ile, *Yil-götürmüş* adını taşıyanlardan geniş ölçüde bahseder ve,

Kamûnun vasfî-vü âdî muayyen
Tevârih içre olmuştur mübeyyen

diyerek (s. 517,12) diğerleri üzerinde durmaz. Husrev'in tahtını tasvir eden kısmı, *Tarih-i Taberî*'den aldığını, bu bahsin başındaki, *Sıfat-ı taht-ı Husrev der Tarih-i Taberî mastûrest* kaydından anlıyoruz (s. 518).

Husrev'in altundan yapılmış sofrasını canlandıran bahsin ise, nereden faydalanılarak yazıldığı kaydedilmemiştir. Bu bahiste at etinden yapılan meşhur bir yemekten, bu atın anadan doğduktan itibaren nasıl beslendiğinden, etinin nasıl pişirildiğinden bahsetmesi de dikkate şâyândır.

Şîrîn'in pervâneye ve şem'e hitabları ise, Şeyhî'de, Nizâmî'ye nazaran, sevgisinde daha müfrit gösterilmesinin bir netiycesi olabilir.

VII.

ŞEYHÎ'DE, NİZÂMÎ'YE NİSBETLE FARKLI TASVİRLER VEYA TATBİK KISIMLAR

Şeyhî'nin eserinde, Nizâmî'den farklı tasvirlerle, birçok yerlerde dağınık bir halde, hemen-hemen her zaman rastlanmakla beraber, aşağıda zikredeceğimiz mevzû'larda tasvirler, Nizâmî'den çok farklı, te'lif gibidir.

Bunlar, bazı tabiat tasvirleri (N., s. 58-61; Ş., s. 80-7) ve Şîrîn'in av kıyafeti ve harp tasvirleri (N., s. 73-6, 121-25; Ş., s. 126-36, 219-24) olup, âdeta tatbik mâhiyetindedir. *Nekisâ'nın* sazının tasviri (s. 124), Şîrîn'in saziyle tasviri (s. 117,8) ise Nizâmî'de yoktur. Bunları, şimdi sırasıyla izâh ediyoruz:

a. Nizâmî, Şebdiz isimli atın doğumunu anlatırken, onun fevkatabîa doğumunu izâhtan sonra, bugün o mağaradan hiç bir iz kalmadığını, oraların baştan başa yanmış olduğunu söylüyor; o gül renkli dağların yerinde şimdi, sim-siyah taşlar vardır, ki vaktiyle Şâpur Şîrîn'e ve arkadaşlarına orada rastlamıştı. O dağın etrafı çayır ve çimenlikti; bu yeşilliklerin etrafında bir kuru da mevcuttu. Güneş Elbürz dağının eteklerinden doğduğu zaman, cihana, sanki Cemşid Âyîni'ni tazelerdi.

Şeyhî'de, Şebdiz'in doğumunun izâhı yapılmakla beraber, o günlerin dünkü ve o zamanki hâli tasvir edilmiyor; bir bahar mevsimini ve tabiat güzelliğini anlatmakla iktifâ ediliyor.

Nizâmî'de, Şîrîn'ın ava gitmek istediği zaman, cariyeler ona hizmet için hazırlanırlar ve,

بگردار کله داران چون نوش
قبا بستند بکران قصب پوش

beyitleri, onların giyiniş tarzlarını gösteriyor. Bu cariyelerin hepsi, İsfendiyar gibi mert ve ok atmakta mâhirdir. Rüstem gibi ata binerler; çevgân oynamakta gayet çeviktirler; ay yüzlerine bürka' örtterek Şîrîn'in hizmetinde bulunurlar.

b. Nizâmî'deki bu av tasvirleri, Şeyhî'de değiştirilmiş ve daha geniş olarak anlatılmıştır. Şîrîn sabahleyin erkenden kalkıp kendisini türlü renklerle süsler; ava gitmek için *resm-i âdet vec-hile* şu tarzda giyinir:

Kubâ-yi Türki tâc-ı gürcivânî
Keman - Çâçî-vü tîg-î kiyânî
Saçînî bürk içine bağlamış berk
Külâhînâ cehânî eylemiş terk
Binâ-güşunda smîş bir güher-pâk
Ki İder nûru gündüz perdesin çâk
Kamû nürî ilâ ol güş-vâre
Sanâsın sâfi sûda seng-i hâre
Bu kerr-ü fer ilâ çıktı kapûya
Derildi ol güzel kızlar tâpûya
Kamû türkâne giymişler kubâyı
Günü köyup külâhe bürke âyî

Şeyhî'nin bu tasvirinde Şîrîn'in ve maiyyetindeki cariyeler-

rin, türklere has bir tarzda giyindiklerini izâha çalıştığı görülüyor: Türklere has giyinen bu güzellerin külâhlarında da ay işareti vardır. Nizâmî'nin çok kısa geçtiği av tasvirlerini Şeyhî, türk husûsiyetlerini canlandıran teşbihlerle, böylece değiştirmiş ve genişlemiştir.

Şeyhî'de, Şîrîn'in çevgân oyunu,

Giyîndi meh libâs-ı husrevâne
Takar keyş-î kemer serv-î revâne

Okunu terkêşînin kâne yazmış
Cehânı keyşine kurbâne yazmış

Komış bâşîna bir türkâne bürki
Ki yağmâ îde körki Rûm-ü Türkî

beyitleri ile anlatılmış olup, tamamıyla te'liftir.

c. Bu farklar, harp tasvirlerinde de göze çarpmaktadır: Nizâmî, Husrev'in Behram ile cengini şöyle anlatır: Okların ve kılıçların vuruşmaları ile fillerin ve arslanların beyinleri parça parça oluyordu; davul sesleri, ölümlerin bile işiteceği derecede şiddetli idi. Ayakları altun nallı develerin üzerlerindeki örtüler, kandan kıp-kırmızı olmuştu v. s... Şâh, bu savaş meydanına bir fil üzerinde gelmişti. Behram tarafını tutanlar o kadar kalabalıktı ki, Nil nehri gibi dalgalanıyorlardı.

Şeyhî'de ise fil ve develerin tasvirine çok az yer verildiği gibi, Husrev, harp meydanına bir fil üzerinde değil, Şebdiz isimli atına binmiş olarak gelir. Bu harp tasvirleri, -H. Perviz'in eşref saati beklemesini, Buzürk Ümmîd'in, elinde usturlap olduğu halde bu saatin geldiğini haber vermesini anlatan ve vak'anın anahatlarına ait birkaç beyit dışında -tamamiyle te'liftir.

d. Nekîsâ'nın,

Eğilmiş sôkîsî béli bükilmiş
Delinmiş yüreği bağı sökılmış

Nicê meh pîr-şekl ammâ cevan - dil
Direr sîmîn kalemler ânı kıl kıl

Çe ger sathında var çok hat müsatter
Dutar bir daire rüb'unca peyker

Verir fındıklar ânâ beste-lebler
Kenâre çekip âderler tarebler

Başî kel sâcî âyakta nişâne
Utânıp arkasın tûtar koçâne

Der- âgûş eyleyip ânı *Nekîsâ*
Müşerref kıldı bezmi zühre-âsâ

Dil âçup dîdi çengin her kılından
Mühâbât-ı gazel şîrîn dilinden

beyitleri ile tasvir edilen, kucakta tutularak çalınan, telleri kıldan ve ortası delik olan bu saz, belki de şairimizin, eserinin bir başka yerinde,

Kopûz'un öyle bûrarlar kulâğın
Ki çatlâtırdı ağılarken tamâğın

diye bahsettiği, millî türk sazlarından *kopuz*'dur.